

ОДЕСКИЯТ ЛИТЕРАТУРЕН КРЪГ ОТ 40-те ГОДИНИ НА ХІХ в. И СЛЕД ТОВА (Д. ЧИНТУЛОВ, В. ДРУМЕВ, СВ. МИЛАРОВ)

НИКОЛАЙ АРЕТОВ

Abstract: *A group of Bulgarian high-school students in Odessa (Nayden Gerov, Dobri Chintulov, et al.) made their first steps in literature and thus initiated the new Bulgarian poetry in the 1840s. Other men of letter studied here in the following decades; this town had a specific presence in Vasil Drumev's novel Student and Benefactors; from here Svetoslav Milarov send long articles to the newspaper Pravo (Law) in Istanbul. Later, during the government of Stefan Stambolov, a new emigrant group was formed for a short period in this town on the shore of the Black Sea; Ivan Vazov participated in it, and here he started writing his famous novel Under the Yoke. This paper draws attention to the way how Bulgarians in Odesa saw this town, to what extent they were interested in Ukrainian culture, and how this interest developed over time.*

Keywords: Ukraine, Russia, Odesa, Kyiv, emigrant, Ivan Vazov, Svetoslav Milarov

Почетното название „будителите“, наложено от проф. Христо Гандев, е свързвано с мнозина заслужили българи. Някои публицисти започват техния списък с Кирил и Методий и към просветните дейци и книжовници прибавят революционерите, а и личности от по-ново време. Денят, на който те са чествани от 1922 г. (с прекъсване през 1945-1992 г.), е свързан със св. Иван Рилски. По-прецизната употреба на термина включва хората на просветата и книжнината, които излизат на сцената през втората половина на ХVIII в. и разгръщат дейността си през ХІХ в. Първата ярка личност сред тях е, разбира се, Паисий Хилендарски, който пише своята „История славянобългарска“ в Атон, ще рече – извън териториите, заселени предимно с етнически

българи. И той не е изключение – значителна част от будителите работят за своя народ „дистанционно“ – от Светогорските манастири, от Цариград и други места в Османската империя, от Влашките княжества, от Австро-Унгария и дори от по-далече. И, разбира се, от Русия, където възникват няколко важни български книжовни средища. Първото от тях е в Одеса, днес в Украйна.

Одеса е особен град. Той става част от Руската империя сравнително късно, в края на XVIII в. През 1789 г. руските войски завладяват населението предимно с татари Хаджибей, дотогава част от Османската империя, който през 1894 г. с указ на Екатерина II е преименуван на Одеса, по името на древната гръцка колония Одесос, която по онова време неправилно е локализирана в района на новия град. Той е усилено колонизиран от руснаци и украинци, от гърци (които са традиционни колонисти по цялото черноморско крайбрежие), а също и от българи. Преброяването на населението от 1897 г. открива тук и 124 хиляди евреи, вероятно част от тях също традиционно население, които са 30,5 % от жителите на града; според същото преброяване българите са 600 (Perepis, 1897). През 1803 г. френският емигрант херцог Арман-Еманюел дьо Ришелю бива назначен за градоначалник, прави първия градоустройствен план, основава лицей (втория в Русия), който носи неговото име. От 1865 г. учебното заведение прераства в Императорски новорусийски университет. Както е известно тук, както и в Херсонската духовна семинария (основана през 1838), и в други учебни заведения в града, учат мнозина българи от различни поколения (Nalbantova, 2006, p. 153).

Мнозинството от българските заселници са сред бедните слоеве на населението, но има и няколко търговски фамилии. Първоначално българите не са рязко отделени от гръцкото население, постепенно обаче се обособяват като самостоятелна група и през 1854 създават Одеското българско настоятелство. Културната история на България традиционно отделя сериозно внимание на българите в града, както на В. Априлов, семействата Палаузови, Тошкови и пр., така и на т. нар. първо поколение поети, начело с Н. Геров, Д. Чинтулов, Е. Мутева и другите участници от Одеския кръг, оформен в началото на 40-те години на XIX в. Знае се и за присъствието на Г. Раковски в града, Хр. Ботев започва от тук пътя си в поезията, за кратко тук е Л. Каравелов, който май почти единствен има отношение към украинската литература чрез преводите си, вероятно от руски, на Тарас Шевченко и Марко Вовчок; с

украинската литература той се запознава в Москва. Сред преводачите на Шевченко е и П. Р. Славейков, който публикува преводи през 80-те години в „Периодическо списание“. Той също посещава за кратко днешна Украйна, когато през 1861 г., подпомогнат от руското правителство, отвежда архиепископ Йосиф Соколски, главата на българската униатска църква, в Одеса и Киев. Особен случай представлява представянето на града и на българските първенци в него в забележителната повест на одеския семинарист В. Друмев „Ученик и благотетели или чуждото си е все чуждо“ (1864-1865 г.).

* * *

Литературните историци свързват категоричното начало на новобългарската поезия с 40-те години на XIX в. (Lekov, 1999). По това време почти едновременно на литературната сцена излизат няколко поети, основното ядро е сред българските ученици в Одеса. Те масово започват да пишат стихове; за образец им служат стихове преди всичко от руски, но също гръцки и други поети, до които успяват да се докоснат. Найден Геров публикува поемата „Стоян и Рада“ (1845 г.), по същото време към поезията се насочва и Добри Чинтулов, а малко по-късно – и Петко Р. Славейков, който няма възможност да получи образование в чужбина. Към Одеския кръг принадлежат още Елена и Димитър Мутеви, Ботьо Петков (бащата на Хр. Ботев), Иван Богоров, Никола Касапски и др. По думите на Н. Геров „В одеските училища зреят такива плодове, от които скоро щем можем да вкусим духовна сладост“. (Gеров, 1845)

Това, което отличава поезията на Н. Геров, Д. Чинтулов и П. Р. Славейков от опитите на техните предходници, може да се открие в проблематиката, в езика, в насочването към фолклора като източник на сюжети и изразни средства и не на последно място – в стихосложението. И тримата се стремят да пишат на един естествен и разбираем език и скъсват с опитите да се редят стихове на някакъв до голяма степен изкуствен „висок“ език, близък до църковната традиция, но труден за разбиране от публиката. От руските поети те възприемат силаботоническото стихосложение, което бързо се налага в българската поезия.

Талантливият поет и скромен учител **Добри Чинтулов** (1823-1886 г.) е роден в Сливен. Оформя се като поет в Одеса, където учи класно училище и завършва семинария. Завръща се в родния си град, отдава се на просветна дейност и привидно скъсва с литературата. Приживе Чинтулов успява да публикува само три стихотворения, и то подписани с инициали – „Стара майка се прощава със сина си“, „Изпроводяк на едно българина из Одеса“ и „Китка от Балкана“. Те са поместени в „Цариградски вестник“ през 1849 г. и се открояват на фона на стиховете, печатани по това време във вестниците. Чинтуловите стихове разкриват богатите душевни преживявания на самотния младеж, откъснат от родината и родната среда. За разлика от по-ранните опити, Чинтулов излива собствените си чувства и настроения, а не се опитва да пресъздаде някакви предполагаеми общи преживявания на някакъв колективен субект. Носталгията на Чинтулов е лично изстрадана, но и споделена от българите, които учат в Русия. Неслучайно тя присъства и в стиховете на другите българи – ученици и студенти в Одеса, Москва и други руски градове.

В някои стихотворения на Д. Чинтулов елегичното настроение е резултат от размислите за миналото на България, породени от впечатленията му от руините на миналото – „Възпоминание“, „Двама приятели“. В тях характерната за епохата прослава на миналото навява „душевна скръб“, контрастира с ведрата природна картина и се допълва от пестеливо въведените картини на печалното настояще.

Д. Чинтулов остава в съзнанието на съвременниците и на следващите поколения на първо място с бунтовните си стихове. Те са писани скришом, без надежди за публикуване, и са разпространявани от приятели и ученици. Един съвременник си спомня: „*Чинтуловите песни – песните на даскал Добри, произведоха фурор между гражданите... А буйните характери почнаха да точат своите ножове, да изтриват ръждясалите пушки и чакмаклиите пищови...*“ За популярността им спомага и това, че поетът е талантлив цигулар и музикант. Той „нарежда“ стиховете си по някоя позната мелодия и те веднага се запяват.

За поезията на Чинтулов са характерни призивите за борба и обобщените образи, с които той представя българския народ и неговите потисници. Едно от най-популярните и най-обичани Чинтулови стихотворения е „Стани, стани, юнак балкански“. Тук поетът изгражда образа на бореца са свобода като величав юнак, който напомня за юн-

ашките народни песни. Той трябва да събуди народа, който като един да тръгне след него. Съвременето е представено като „сън дълбок“, който трябва най-сетне да съврши. Много характерна за епохата, а и за мисленето днес е *метафората за пробуждането*, с която се означава желанието за свобода. Лаконично са изброени причините за борбата – позорът на робството, славното минало, примерът на другите народи, сигурната помощ от братята славяни.

Подобен характер има и „Вятър ечи, Балкан стене“ – един типичен бунтовен *марш*, който и днес се пее често. Друго популярно негово стихотворение е „Къде си, вярна ти любов народна“, в което характеристиките за поета призиви към народа започват с риторични въпроси:

*Къде си, вярна ти любов народна?
Къде блестиш ти, искра любородна?
Я силен пламък ти пламни,
та буен огън разпали
на младите в сърцата
да тръгнат из гората.*

Вглеждането в откъса открива характерните образи и характерния език на възрожденската бунтовна поезия – „огнените“ метафори: *искра, пламък, пламни, огън*; свободата се свързва с *гората* – дума, която образува един семантичен ред с *планина* и *Балкана*. Съчетания като *силен пламък* и *буен огън* напомнят за постоянните епитети във фолклора (от типа на *трева зелена, вода студена*), днес повечето от изразните средства в стихотворението изглеждат познати, но по времето на Чинтулов те са били още нови, не са се били превърнали в клишета и са имали силно въздействие.

Поемата „Патриот“ е посветена на П. Хитов и е вдъхновена от прочита на неговата книга „Моето пътуване по Стара планина“, редактирана от Л. Каравелов. В нея поетът, който жадува за героични дела, открива душевни преживявания, сходни на своите, и ги излива върху белия лист. Стихотворението е израз на преклонението пред войводата, пред активната личност. То предава и тъгата, породена от тъжния факт, че народът не откликва на бунтовните призови. Самият Чинтулов не е сред хората, които са готови да препашат „тънка сабя“, неговият път към свободата е по-различен. Той е повече самотен мечтател, отколкото човек на делото.

Малко са стиховете на Чинтулов, достигнали до нас. Самият поет се чувства заплашен и изгаря част от ръкописите си. Така безвъзвратно изчезват много негови творби. Някои са запазени благодарение на преписите по бележници на негови съвременници, които са си ги записвали, за да ги запомнят и разпространяват. Но въпреки скромния му обем, в творчеството на Чинтулов се открива значително разнообразие – бунтовни маршове се допълват с интимни размисли и елегии. Няма съмнение, че Добри Чинтулов е един от най-големите неразгърнати таланти в българската литература.

* * *

С Одеса е свързано и творчеството на младия **Васил Друмев**. Тук той прави първите си опити в поезията, тук пише и първата си повест „Нещастна фамилия“, публикувана в Цариград през 1860 г. С Одеса е свързана неговата недовършена втора повест „Ученик и благодетели или чуждото си е все чуждо“, която достига до читателите трудно и на части. Началото се появява като подлистник във в. „Съветник“ през 1864 г. и 1865 г., а недовършената втора част е публикувана след смъртта на автора. Може би това е причината творбата да остане по-встрани от погледа на изследвачите, да не бъде разкрито ключовото ѝ място в еволюцията на новата българска белетристика.

Възрожденските белетристи по правило акцентуват върху достоверността на представяните от тях събития. „Ученик и благодетели“ е една от тези „безчислени повести, не измислени, но истинни“, за които Друмев говори в предговора към „Нещастна фамилия“. Втората повест има ясна автобиографична основа. Героят до голяма степен повтаря част от жизнения път и душевните преживявания на автора. М. Арнаудов посочва връзката между писмата на Друмев от Одеса и „Ученик и благодетели“ (Arnaudov, 1927). Твърде любопитно би било пълното разчитане на реалните прототипове на героите. Това все още не е сторено, въпреки че основният сатиричен обект – Одеското българско настоятелство – е назван недвусмислено; правен е и сполучлив опит да се навлезе в психологията на взаимоотношенията между Друмев и хора като Н. Хр. Палаузов, Н. М. Тошков и др., да се осмисли конфликтът между представителите на две твърде различни поколения. Известно е още, че нещо от житейската дружба между Друмев и В. Д. Стоянов преминава в изображението на отношенията между Живко и Богдан

от повестта, известно е и че ролята на неназования благодетел, който помага на Живко да замине за Приморск, в живота е изиграна от Драган Цанков, а на възпитателя в Приморск – от Г. Раковски и т. н.

„Ученик и благодетели“ въвежда в драмата на възрожденския интелегент, на човека, устремен към познание и жадуващ да бъде полезен на своя народ, долавят се и отгласи от други проблеми – неразбирането, с което винаги е обкръжен интелегентът; темата за изгубените илюзии; драмата на човека, откъснат от родината, от семейната и приятелската среда, дори от привичната природа и т.н. Възловият проблем, към който се насочва Друмев в „Ученик и благодетели“, има несъмнено универсално звучене. Това е въпросът за човешкото унижение, което вълнува и публициста Друмев. Писателят не се уморява да ни развежда из обширния паноптикум на богати скъперници и фанфарони, на измамници и користолюбци. В „Ученик и благодетели“ той сякаш иска да ни предложи пълен каталог на унижителните положения, в които човек може да попадне. Същевременно трябва да се подчертае, че авторът е безмилостен в социалния анализ, но не прехвърля всичко негативно върху богатите, не се задоволява с лесното решение. Писателят търси нюансите в човешките преживявания и взаимоотношения, ходът на мислите му може да изненада читателя, особено ако „Ученик и благодетели“ се възприема на фона на съвременната му българска литература.

Първата част на „Ученик и благодетели“ е разположена в познатия от другите възрожденски повести свят на предосвобожденското градче с типичните му житейски и битови взаимоотношения, изградени около Богдан и Живко, а и около предисторията на Живковата съдба. Забелязва се и една често срещана черта на Друмевите герои – те остават рано без баща поради намесата на тайнствена зла сила – такава е съдбата и на Стоян, и на Живко. В историята на Стоян, бащата на Живко, се съдържа сюжетен възел, който напомня за лаконично и умело пренаписана „Нещастна фамилия“, а донякъде за повестите и разказите на Каравелов, В. Попович и т. н. Сюжетният възел, свързан със злочастната фамилия, скоро преминава на заден план и действието поема по новия път, маркиран още в първия епизод. Образът на останалия без семейство Живко в случая сякаш маркира търсенията в нова посока.

Сюжетното развитие на „Ученик и благодетели“ е изградено върху наличието на *две повествователни пространства*, свързани с живота в Българско и Русия, а и с типичните за тях повествователни модели.

Въведението недвусмислено отпраща към началото на „В навечерието“ (1860 г.) на Ив. Тургенев – разговорът сред природата на двамата приятели Живко и Богдан има своите аналогии в началото на известния руски роман с български герой, въпреки твърде сериозните различия в характера на разговора и общото настроение. Във втората част на „Ученик и благодетели“ внушенията и сюжетните ходове, характерни за класическата руска проза, се увеличават и може да се предполага, че те подготвят някакъв съответен им финал. Като тип повествование, като повествователно пространство въведението е свързано с „руската“ част от творбата, задава нейния код, а и сякаш представя „целта“, към която е насочено Друмевото творчество.

Известни са фактите, които свидетелстват за общуването на Друмев с високите образци на руската литература. Наистина те не са особено многобройни, но са показателни и разкриват насочване към наистина значителни творби. За подобни предпочитания на Друмев говорят отделни споменавания на автори и произведения. Така в рецензията за Войниковото „Ръководство за словесността“ е споменат Гогол; точно в писмото до Д. Блъсков, в което Друмев съобщава, че е завършил „Ученик и благодетели“, става дума за списание „Съвременник“ (Iz arhivata, 1973, p. 149). Заслужава внимание останалият в ръкопис превод на малък фрагмент от „Детство“ на Л. Толстой (Iz arhivata, 1973, pp. 116-118). Към големите образци на руския роман отвежда и съсредоточаването върху душевния мир на унизените и оскърбените.

Българинът пише и поне един фрагмент за руския живот на руски език – „Из живота на студентите в Русия“, както го озаглавява издателят на съчиненията му Ганчо Пашев. Някои откриват тук близост с характерния за руската литература жанр „физиологически очерк“, както и със съчиненията на други славянски автори, живели в Русия (Chemodanova, 1987, p. 108). В този смисъл „Ученик и благодетели“ е най-представителната творба от тази линия във възрожденската култура, която е насочена към обединяване на славянската общност около Русия. В подобна насока са и усилията на В. Друмев като политически деец след Освобождението.

Преди да стигне до Русия и да се потопи в света на руския роман от XIX в., героят на „Ученик и благодетели“ трябва да извърви изпълнен с премеждия път, т. е. да премине през повествователното пространство, изградено около хронотопа на пътя, което предполага друг тип сюжетен модел, а и друг тип възприемане. По-късно в „Под игото“ Ив. Вазов ще

съумее да обедини в по-голяма степен повествованието за семейния живот (например на чорбаджи Марко и другите персонажи от Бяла черква) и елементите от хронотопа на пътя, свързани с Бойчо Огнянов.

Показателно е различието между „българската“ и „руската“ част на „Ученик и благодетели“. Първата е относително по-остросюжетна (но не и спрямо останалата възрожденска проза), с притъпяването на сюжетното напрежение и засилването на психологизма във втората закономерно намалява и значението на устойчиви сюжетни мотиви като този за нещастната фамилия.

В „руската“ част са въведени и непривични за възрожденската проза герои като Петър. (Все пак може да се потърси известна аналогия с персонажи от творчеството на Блъсков.) Същевременно Друмев се връща към един от елементите на стария мотив, пречупен през особеностите на новата среда – неуспешния опит за похищение на Кръстина, като отново пренебрегва възможността да навлезе в напрегнати сюжетни перипетии, с каквито е изпълнена първата му повест. Въвеждането на любовни отношения също става без връщане към стария мотив за разделените влюбени, въпреки социалната дистанция между Живко и Кръстина. Те са подчинени на закономерностите на едно друго повествователно пространство, все още далечно и непознато за тогавашната българска публика както в битов, така и в литературен смисъл.

В. Друмев не само използва познати теми и мотиви и си служи с практически целия известен по това време на българската проза арсенал от повествователни средства и разкрива по-пълно техните възможности, но и съзнателно се оттласква от познатото, търси нови хоризонти, като донякъде надхвърля възприемателската компетентност на аудиторията си. Тези особености на „Ученик и благодетели“ са забелязани от изследвачите, но въпросът за подхода и контекста, в който могат да се разглеждат, не е изяснен докрай.

* * *

Светослав Сапунов (1849-1892)¹ е роден в Габрово. По-късно той превежда фамилното си име на **Миларов**, често използва и псевдонима Младен Николаев. Баща му Никола Сапунов е активен участник в

¹ Най-пълни сведения за него в Богданов (Bogdanov 1966: 239-261). Другаде за рождена година е посочена 1850, като авторът мотивира своята теза за причините за разнобоя.

църковната борба, в края на живота си – униат, загива в Цариградски затвор (Сарипов, 1999). Като писател и журналист Светослав Миларов се изявява в Цариград, Одеса, Загреб, в Румъния, България и др., обвързва се (или го обвиняват, че е обвързан) с различни чужди правителства и интереси, пише и публикува на няколко езика – български, хърватски, руски, френски.

Л. Каравелов на няколко пъти го обявява за турски шпионин, оръдие на Хр. Арnaudов, който го използвал като провокатор, а след това го е предал на полицията (Karavelov, 1989, pp. 256-269). Други емигранти в Румъния (Д. Ценович, Ив. Кършовски) повтарят казаното от Каравелов (Arnaudov, 1964, pp. 331-332; 79-799), то попада и в „Записки по българските въстания“ на З. Стоянов (Stoyanov, 1983, p. 73). Политическата и обществената дейност на Миларов е богата и не напълно изяснена. Знае се, че той е авторът на знаменитата радикална статия „Двете касти и власти или днешната Екзархия и що ни обещава тя“², писана в затвора по бележки на Петко Славейков, заради която вестникът е спрял окончателно.

След Освобождението политически противници на Миларов говорят за прякото му обвързване с руските интереси (Konev, 1972), известно време той е емигрант, а дните му завършват на бесилото в Княжество България след шумен процес за участие в убийството на министър Хр. Белчев – един от преводачите на книгата му „Спомени от цариградските тъмници“.

За крайно русофилската дейност на Миларов в Румъния пише и С. Радев: „Когато се получи в Браила телеграмата за метежа в Силистра, между емигрантите в града настъпи шумно ликуване. Те тръгнаха по кръчмите да пият за успеха на делото. Миларов, пръв вързал главата, отиваше клатушкайки се, от един към друг и викаше: „Ураганът избухва!“ (Radev, 2009, p. 120).

Авторът на „Строители на съвременна България“ има предвид русофилските метежи от 1887 г., по-долу той цитира статии на Миларов от това време и подхвърля нещо за „пълната с дим Миларова глава“ (Radev, 2009, p.121).

Най-популярната, а и най-интересната творба на Миларов е „Спомени от цариградските тъмници“. Тя е изградена като документален разказ за преживяванията му от Възкресение 1870 до 23 сеп-

²Македония, г. 6, бр. 18, 25 юни 1872.

тември 1872 г. и проследява събитията от арестуването му в Цариград по подозрения за бунтовна дейност до бягството, което завършва с качването на руски параход и отплаването за Одеса. Публикувана е първо на хърватски (Загреб, 1875 г.), по-късно е преведена на български (1881 г.).

Младият Миларов е сътрудник на Петко Славейков и неговия вестник „Македония“. След бягството си в Одеса, под името Младен Николаев, той започва активно да сътрудничи на в. „Право“ на Иван Найденов, с когото поддържа богата кореспонденция. Първата му публикация тук е пространна, русофилска по дух дописка от Одеса.³ В следващия брой (г. 7, бр. 37) излиза негова дописка от Киев, веднага след това (бр. 38-39) – два свързани текста – „Одеса“, „Русия и Германия“, като вторият е подписан с инициала М. Н. Пространните текстове от Русия продължават и в следващия брой (40), този път неподписани. Две от няколкото вътрешни заглавия на текста насочват към „Евреите в Русия“ и „Женският въпрос“. Следват по-кратки неподписани дописки от Русия, които се насочват основно към писаното в руския печат (г. 7, бр. 41-42, бр. 43, 44-46; г. 8, бр. 1, бр. 2, бр. 3, бр. 4, бр. 5, бр. 6, бр. 10, бр. 12, бр. 25, бр. 26) и вероятно също са писани от Миларов. В края на юни или началото на август 1873 г. той заминава през Виена за Загреб, след това и за Белград, и кореспонденциите му от Русия прекъсват.

Първата дописка на Миларов представя Одеса по следния начин:

Господин Редакторе, като ма нанесе вятъра по тия страни, – толкоз близки нам по местоположение, по вяра и по народност, – но толкоз малко познати у нас, – доде ми воля да отворя с вашият лист една кореспонденция, през течението на която да ви съобщя своите впечатления, своите разсуждения, колкото за състоянието на духът и на развитието на тъзи грамадна земя, – която ся нарича Русия⁴.

Одеса не изглежда толкова привлекателна на дописника. Погледът му е насочен към центъра, към Киев и Москва. Политическите емигранти от следващото десетилетие споделят подобно отношение към черноморския град, те също ще го виждат като част от „тъзи грамадна земя, – която ся нарича Русия“. Във втората кореспонденция от 29 ноември 1872 г. Миларов пише: „...обстоятелствата мя принудиха да ся

³ Право г. 7, бр. 36, 13 ноември 1872.

⁴ Право, г. 7, бр. 36, 13 ноември 1872.

върна (от Киев) пак в шумната Одеса, която аз частно не обичам поради недобрата ѝ вода и не съвсем здравата ѝ клима...“⁵

Следващите дописки на Миларов, подписани с инициалите М. Н. или неподписани, са посветени на идеологическото противопоставяне между западници и почвеници (при него „задгранична партия“ и „панславистите“, наричани и „панрусисти“) и на военните действия в Централна Азия (Хив). Авторът предано поддържа политиката на имперското правителство, когато стига до славяните, той се изказва остро срещу поляците, които „поради голямата си мерзост против Русия“ се бунтуват⁶. По различни поводи освен българите, разбира се, се споменават чехите (и моравците), сърбите и хърватите; украинците (малорусите) отсъстват от пространните кореспонденции на Миларов от Одеса.

* * *

Следващият престой на Миларов в Одеса започва през 1886 г. Княжество България вече е учредено, то се е съединило с Източна Румелия. Проруски настроени офицери и политици са детронирани княз Александър Батенберг, контрапревратът го е върнал на трона, а новата власт започва да преследва превратаджиите и техните симпатизанти. По това време една група общественици и политици (а и офицери) емигрират в Русия, главно в Одеса. Тук идва и Миларов, който попада в средата на Ив. Вазов, С. С. Бобчев, М. Маджаров, Димитър К. Попов (Централния) и др.

Тази нова българска емигрантска общност в Одеса заслужава интерес от различни гледни точки. Участниците в нея са относително единна група, разменят писма с приятели в родината и на други места, заявяват своите политически пристрастия, а и се отдават на важни литературни начинания. Както свидетелства сам Вазов, тук той, завладян от носталгията, започва „Под игото“, някои по-късни критици дори твърдят, не съвсем точно, че романът дори е завършен в Одеса. По време на изгнаничеството си в Русия Ив. Вазов написва 23 стихотворения, 19 от които – в Одеса. Повечето от тях са елегични, в стихотворението

⁵Право, бр. 38 и 39, 24 дек. 1872.

⁶Право, бр. 43, 15 ян. 1873.

„Алеята“ се появява „една приятелка рускиня, с която се запознах и с която ме сближаваха мимолетни чувства“. Маджаров пък се залавя с превод на „Война и мир“.

В писмо до К. Величков от 26 юни 1888 Вазов разкрива литературните занимания на Миларов: „... той бе зает със съставянето (по поръчка на душеприказчиците на Априлова) биографията на тоя последния, което и свърши. Сега се е завзел с друго литературно предприятие, което сочи да бъде грандиозно: ще напише роман вроде на Жил-Блаза, в който ще раскаже прикрито безчислените приключения на своето многострадално съществуване“ (Vazov, 1979, pp. 81-83).

Грандиозният роман, за съжаление, остава ненаписан, но биографията на Априлов е завършена и публикувана в Одеса през 1888 г.

Някои от българските емигранти са част от делегацията, която представлява страната на тържествата по случай честването на 900-годишнината от приемането на християнството в Русия. Именно те са поканените, тъй като на тържествата присъстват представители от всички православни страни, а официалните дипломатически отношения между България и Русия са преустановени. Делегацията включва Др. Цанков, Ив. Вазов, С. С. Бобчев, М. Маджаров, А. Людсканов, Св. Миларов и др. До Киев пътуват безплатно с влак, а останалите разходи, около 10-15 турски лири, участниците си поемат сами (Madzharov, 1968, pp. 694-696).

Българската делегация пристига в Одеса на 6 май 1887 г. и отсяда в „Северна гостилница“, която Бобчев смята, че е „Много е хубава, а е евтина“. Той е изключително доволен от пътуването и от факта, че се намира в Русия (Parvanov, 2014, p. 49).

И при Вазов документираните впечатления от черноморския град не са възторжени. Погледите им по правило са насочени на север. Вазов вижда Киев като „чудна градина“, чието обаяние „се усилва от блясъка на безбройните куполи, които се възвишават в небето“, а за черноморския град ще възкликне в кореспонденцията си: „Ние посетихме всичките любопитности на Киев. Той заслужено е наречен руский Ерусалим (...) Какъв контраст е вечношумящата, тревожна, спекулянтска и юдофилствуваща Одесса!“ (Писмо до Ст. Костов. 25 юли, Одеса. Цит. по: Markovska, 1981, p. 463).

В един от мемоарните си текстове, писан доста по-късно, Вазов ще си спомни за престоя си в Одеса, попаднал тук, по думите му, „подгонен от една революционна вълна“.

Одеса с всичките ѝ хубости ми беше мрачна. Безделието ми тежеше, скуката се увеличаваше – България, България исках сега, но България беше далеко. Кога ще се върна там? Извън отечеството, ние българите сме като риба, остана на сух бряг. Нам трябва отечествения въздух, за да можем да живеем нормален живот. Аз нерядко се каех, че заплашван от шайките в Пловдив, бях го напуснал, бях го напуснал скришом, за да дия безопасност в чужбина (Vazov, 1977, p. 268).

В един момент, в писмо до К. Величков от 13 апр. 1888 г., Вазов забелязва красотата на града: „Пролетта от няколко дена се усмихна с южна красота. Квартирата ми е почти при самото море и при великолепен одеский (Александровский) парк. Всяка заран излизам и се любувам на хубавото зрелище и мечтая“ (Vazov, 1979, pp. 74-76).

Всички български емигранти в Одеса са открито заявени русофили, като все пък тези им пристрастия могат да се степенуват, като че ли най-краен е С. С. Бобчев, а по-умерен – М. Маджаров. Практически всички търсят и осъществяват контакти с руското правителство, а и са подпомагани от него. Мнозина от тях от разстояние участват в политическите борби в България. Може би всичко това е една от причините те да не обръщат поглед към украинците в този етнически пъстър град в Руската империя, да не се вглеждат в тяхната култура.

Емиграцията в Одеса не означава непременно мизерия и страдания. В едно от писмата си до К. Величков от 26 юни 1888 г. Вазов пише:

„Ти лесно ще си обясниш моя сибаритски живот, като ти кажа, че се намирам на произвола на две вълни: Миларова и Нейчова, който гостува в Одеса. Едната ме искарава във веселите сфери на одеския high life, а другата ме вмъква в подземните кръчми и трущоби на Одеса, дето виното е пак добро и евтино. Той е в отчаяние, че не намира тук панагюрски гивеч“ (Vazov, 1979, pp. 81-83).

Писанията и действията на емигрантите са насочени срещу княза и правителството в София. Те са толкова остри, че екзарх Йосиф моли Бобчев да не „очерня толкова образа на България в чуждия печат“ (Parvanov, 2014, p. 52).

От България не им остават длъжни. Вестник „Свобода“ (1, бр. 29) съобщава, че руското посолство в Цариград е дало на Вазов средства, за да издаде „някаква книжка, която да възпява руският цар, III-то отделение и кнутът“. Отговорът му е стихотворението „Не, корони аз не възпявам“ (Markovska, 1981, p. 436).

Руските архиви пазят свидетелства за връзките на официалните власти с българите. От тях може да се разбере, че „Граждански лица, с които са водени непосредствени преговори: (са) Попов, Миларов, Геров, Карамихайлов, Бобчев, Цанков, Людсканов, Бракалов“ (Avanturite, 1991, p. 112). Според писмо от първия секретар на мисията в Букурещ до директора на азиатския департамент Зиновиев от 8 юни/27 май 1887 г.: „Самият г-н Миларов, според мен, е човек, способен с характерната си бързина да ни компрометира в делото, в което поради старанията на приятелите на Мантов името на мисията и без това е твърде много замесено.“

* * *

Миларов присъства в живота на емигрантската общност, но не е централната фигура в нея. Вазов е признатият авторитетен писател, а Бобчев, изглежда, е политически най-активният, особено в публично заявените действия. Извън „веселите сфери на одеския high life“, Миларов като че ли предпочита по-дискретните контакти с местните власти. Той документира своите мисли и преживявания в Одеса в своя дневник, изпратил го на белилото. И в неговите бележки градът практически отсъства, вниманието е насочено към личността на автора, а и към заговора за убийството на Фердинанд, в който той е централна фигура, а редом с него са Константин Попов, Петър Тодоров Мусевич-Бориков и Георги Василев.⁷ Някъде във фона се мяркат Драган Цанков, Бобчев и преводачът и публицистът Д. К. Попов, с когото доскоро са издавали заедно вестник „19-и февруари“ (1887) в Румъния, но са се разделили поради поредния конфликт. Вазов практически отсъства от дневника. Откровено са разкрити връзките с руските власти, които подкрепят и финансират начинанието.

Частично запазеният и публикуван в документите по процеса срещу Миларов дневник е воден между 25 януари и 28 февруари 1889 г. В него се споменава и за по-ранни дневници, които не са съхранени.⁸

⁷ Петър Тодоров Мусевич-Бориков (1840-1914), пътуващ книготърговец, участник в църковната борба, емигрант в Русия, публицист. Георги Василев, запасен поручик, осъден на 10 години затвор в процеса срещу Миларов. Константин Попов, осъден на смърт заедно с Миларов. Александър Кривцов, за когото става дума малко по-долу, е председател на одеското Славянско благотворително общество.

⁸ След смъртта на Миларов в „Български преглед“ (г. 2, 1895, бр. 2) е публикуван още един негов дневников текст, озаглавен „Материята и кроежът“, откъс от по-голям текст, пресъздаващ душевните му преживявания в края на живота му, от 19 юни до 3 март 1889-1890-1891, годината не е посочена.

Включително и от първия престой в Одеса, когато „бях отворил дневник по причина на една мома от къщата, в която квартирувах, и с която мома бяхме дошли в едно обоюдостро отношение.“ (Milarov, 2003, p. 25) Основната част от дневника са крайно любопитните психологически наблюдения на автора върху собствената му личност. Когато стига до събитията, в които участва, Миларов, който е склонен да се надценява, акцентира върху участието си в заговора за изпъждането на Батенберг:

От пролетта на 1885 се предадох решително против Батемберга (sic) и неговата коварна политика, почнах заговора за изпъждането му и се борих против режимите и лицата, които го наследиха (Milarov, 2003, p. 27).

Според дневника първият замислен от Миларов атентат е от „лани“, т. е. 1888 г., и предвижда „направата на бомби, които да се пренесат в България и да убият Кобурга и сие, разбира се, не аз, а други. Графът [Игнatieв], разбира се, неясно одобряваше тази мисъл, а и Цанков посетне също.“ (Milarov, 2003, p. 30). Замисълът е финансиран от руското правителство и това е документирано в дневника на 27 февруари 1889:

„Зех от Кривцов 1000 р., подписахме с Мусевич разписката на Цанково име, обеща се твърдо, че в първите дни на априлия ще изпрати в Одрин Мусевичу други 500 р. [...] Решихме да се дадат Мусевичу 100 р. за до Одрин, Василеву 150 за дългове, дрехи и път, Попову 150, мене 100 = 500 р. Решихме утре да стане опит с дадените от Кравцова револвери и ако се намерят недотам добри, да се купят в Цариград „Голдови“ 3 по 5 л.т. = 15 = 135 р., 4 ками = 5 л. = 45 = и т. 280 р.“ (Milarov, 2003, p. 93).

* * *

Одеса се оказва важно за българската култура средище. Тук започва новата българска поезия, в която, наред с елегичните настроения при Чинтулов, след завръщането му в родния Сливен ще се разнасят и бунтовни призови, изразени в ясни будителски метафори. Одеса има важно място и в развитието на българската белетристика, един от първите образи на града, изпълнен с конфликти и по-скоро враждебен, е въведен във вероятно „най-модерната“ или поне новаторска възрожденска поема „Ученик и благодетели“.

И след Освобождението за кратко Одеса събира важни фигури в българския обществен и литературен живот. Тези нови емигранти безусловно приемат официалната руска гледна точка, погълнати са от

вътрешните борби и не забелязват украинците. В техните очи Одеса се оказва не особено впечатляващ град, в който се тъгува за родината. От него може да се тръгва към центъра на империята, да се установяват връзки с правителството и славянските организации, от които да се получават помощи, а и – какъвто е случаят с Миларов – да се кроят заговори срещу българския княз и правителството.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES:

National Library «St. St. Cyril and Methodius» – Bulgarian Historical Archive, f. 112 Milarov, Svetoslav [Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив, ф. 112 Миларов, Светослав]

Milarov, St. 1888: *Vasily Evstatievich Aprilov, the powerful ascetic of the new education in Bulgaria. An account of his life and activities. On the occasion of the approaching 100-year from the birth of V. E. Aprilova and at the invitation of Mr. and Mrs. his fortune tellers Nikolay Hristoforovich Palauzova and Vasiliiy Nikolaevich Rasheeva. Papisal... Odessa [Varna]* [Миларов, Св. 1888: *Василий Евстатиевич Априлов, мощният подвижник на новото образование в България. Опис на живота му и дейелността му. По повод на приближаващата се 100-год. от рождението на В. Е. Априлова и по покана на г. г. душеприказчиците негови Николая Христофоровича Палаузова и Василия Николаевича Рашеева. Паписал... Одеса [Варна].]*

Milarov, Sv. 1994, *Memories from the dungeons of Tsarigrad*. Il. Todorov (ed) Sofia: GAL-ИКО. [Миларов, Св. 1994, *Спомени от цариградските тъмници*. Съст. Ил. Тодоров. София: ГАЛ-ИКО].

Milarov, St. 2003, *The Heavenly Coup. The man sentenced to death by hanging is back. Political diary, letters, articles, clippings*. Const. P. Velichkov. Sofia: Torch [Миларов, Св. 2003, *Небесният преврат. Осъденият на смърт чрез обесване се завръща. Политически дневник, писма, статии, кроежи*. Съст. П. Величков. София: Факел].

Arnaufov, M. 1927, 'V. Drumev in Odessa. Unissued letters from 1859-1861', in: *Kliment Turnovski. Vasil Drumev. For the 25th anniversary of his death. Research, memories and documents*, Sofia, 1927. [Арнауфов, М. 1927, В. Друмев в Одеса. Неиздадени писма от 1859 – 1861 г., в: *Климент Търновски. Васил Друмев. За 25-годишнината от смъртта му. Изследвания, спомени и документи*. София, 1927].

Arnaudov, M. 1964: M. *Lyuben Karavelov. Zhivot, delo, epoha. 1834-1879*. Sofiya: BAN. [Арнаудов, М. 1964: М. Любен Каравелов. Живот, дело, епоха. 1834-1879. София: БАН].

Bobchev, St. 1920, 'Our emigration to Russia', in: *Yubileen sbornik Iv. Vazov*. Sofiya. [Бобчев, Ст. 1920, „Нашето емигрантство в Русия“, в: Юбилеен сборник Ив. Вазов. София].

Bogdanov, Iv. 1966, 'Svetoslav Milarov. Zhivot i tvorcheska sadba', in: Bogdanov, Iv. *Literary studies*. Sofia: Balgarski pisatel, pp. 239-261. [Богданов, Ив. 1966, „Светослав Миларов. Живот и творческа съдба“, в: Богданов, Ив. *Литературни студии*. София: Български писател, с. 239-261].

Burmov, T. 1994: *Diary. My memories. Autobiography*, R. Radkova (ed), Sofia: Lyubomadrie. [Бурмов, Т. 1994: *Дневник. Спомените ми. Автобиография*. Съст. Р. Радкова. София: Любомъдрие].

Vazov, Iv. 1956, *Collected works*, vol. 10. Sofia: Balg. pisatel. [Вазов, Ив. 1956: *Събрани съчинения*. Т. 10, София: Бълг. писател].

Vazov, Iv. 1977, *Collected works*, vol. 10. Sofia: Balg. pisatel. [Вазов, Ив. 1977, *Събрани съчинения*. Т. 10. София: Бълг. писател].

Vazov, Iv. 1979, *Collected works*, Vol. 21. Sofia: Balg. pisatel. [Вазов, Ив. 1979, *Събрани съчинения*. Т. 21, София: Бълг. писател].

Gerov, N. 1845, *A few words about the translation of mathematical geography by Mr. Ivan A. Bogoev*, Odesa. [Геров, Н. 1845, Няколко думи за преводът на математическа география на г. Иван А. Богоев. Одеса].

Doynov, St. 2005, *The Bulgarians in Ukraine and Moldova during the Renaissance (1751 – 1878)*, Sofia, Akademichno izdatelstvo „Marin Drinov“. [Дойнов, Ст. 2005, *Българите в Украйна и Молдова през Възраждането (1751 – 1878)*, София, Академично издателство „Марин Дринов“].

From the archive 1973. *From the archive of V. Drumev – Metropolitan Kliment*. Sofia: BAS [Из архивата 1973. *Из архивата на В. Друмев – Митрополит Климент*. София: БАН].

Karavelov, L. 1989, *Collected works*, Vol. 11, Sofia: Balgarski pisatel. [Каравелов, Л. 1989, *Събрани съчинения*. Т. 11, София: Български писател].

Konev, Il. 1972, 'The unknown Svetoslav Milarov. Through his life and activities in Croatia and Romania', in: Konev, Il. *We among others and they among us*, Sofia: Nauka i izkustvo. [Конев, Ил. 1972, „Непознатият Светослав Миларов. Из живота и дейността му в Хърватско и Румъния“, в: Конев, Ил., *Ние сред другите и те сред нас*. София: Наука и изкуство].

Lekov, D. 1999, 'Odessa and the formation of the Bulgarian literary intelligentsia', in: Lekov, D., *Bulgarian revival literary and cultural centers abroad*, Sofia. [Леков, Д. 1999, „Одеса и формирането на българската литературна интелигенция“, в: Леков, Д. *Български възрожденски литературни и културни средища в чужбина*. София].

Madzharov, M. 1968, *Memories*, Sofia: Balgarski pisatel. [Маджаров, М. 1968, *Спомени*. София: Български писател].

Markovska, M. 1981, *Chronicle of the life and work of Ivan Vazov*, Part 1, Sofia: Nauka i izkustvo. [Марковска, М. 1981, *Летопис за живота и творчеството на Иван Вазов*. Ч. 1, София: Наука и изкуство].

Nalbantova, El. 2006, *Odessa in Bulgarian history and literature. 19th century*, Odesa: Druk. [Налбантова, Ел. 2006, *Одеса в българската история и литература. XIX век*. Одеса: Друк].

Nachov, N. 1929, 'The Bulgarian colony in Odessa', *Uchilishten pregled*, g. XXVIII. [Начов, Н. 1929, „Българската колония в Одеса“, *Училищен преглед*, г. XXVIII].

Perepis 1897, *The first general census of the population of the Russian Empire in 1897 Distribution of the population by native language and counties of 50 provinces of European Russia*. [Перепис 1897, *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.* Распределение населения по родному языку и уездам 50 губерний Европейской России]._viewed 8 December 2022 http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97_uezd.php?reg=1665

Parvanov, P. 2014, 'Stefan Bobchev's second emigration', in: *Values, traditions and foreign policy. Stefan Bobchev – scientist, diplomat, statesman* Sofia: UNSS, pp. 47-55. [Първанов, П. 2014, „Второто емигрантство на Стефан Бобчев“, в: *Ценности, традиции и външна политика. Стефан Бобчев – учен, дипломат, държавник*. София: УНСС, с. 47-55.]

Pavlovich, P. 1991, *The adventures of Russian tsarism in Bulgaria*, Sofia: Steno. [Павлович, П. 1991, *Авантюрите на руския царизъм в България*. София: Стено].

Radev, S. 2009, *Builders of modern Bulgaria*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski. [Радев, С. 2009, *Строители на съвременна България*. София: Св. Климент Охридски].

Sapunov, N. 1999, *Diary of the construction of the first Bulgarian church in Constantinople*. Preface, introductory studies, composition, notes and dictionary Hr. Temelski, V. Tarnovo: Pík. [Сапунов, Н. 1999, *Дневник по съграждането на първата българска църква в Цариград*. Предговор,

встъпит. студия, съставителство, бележки и речник Хр. Темелски. В. Търново: Пик].

Stoyanov, Z. 1983, *Compositions*, vol. 1, Sofia: Balgarski pisatel. [Стоянов, З. 1983, *Съчинения*. Т. 1, София: Български писател.]

Chemodanova, M. 1987, *The work of Vasil Drumev and the formation of Bulgarian national literature*. Sofia: BAN. [Чемоданова, М. 1987, *Творчество Васила Друмева и становление болгарской национальной литературы*. София: БАН].

THE ODESA LITERARY CIRCLE FROM THE 1840S AND BEYOND (D. CHINTULOV, V. DRUMEV, SV. MILAROV)

Correspondence address:

Nikolay Aretov – Professor, D.Sc.

Institute for Literature

Bulgarian Academy of Sciences

Mladost 1, bl. 29A, 1750 Sofia

Tel.: (+ 359) 898973765

E-mail: naretov@bas.bg

SCOPUS Researcher ID: 49660957600

Web of Science Researcher ID: I-2896-2016

<https://orcid.org/0000-0003-0488-5179>